

ORMOS MÁRIA

A Vasgárda

A német, az olasz, a magyar fasiszta mozgalmak mellett a román Vasgárda előtörténete és története a fasiszmus-kutatáson belül két okból is különös érdeklődésre számíthat. Az egyik ok az, hogy a felsoroltakhoz hasonlóan önálló fejlődési utat járt be, nem mondható tehát „utánzó” fasiszmusnak, még ha utolsó szakaszában a náciizmus néhány külsődleges vonását át is vette. A másik ok abban rejlik, hogy nemcsak annyiban volt „sajátos”, amennyiben minden fasiszta mozgalom nemzetileg különleges volt, hanem hogy önálló típust is alkotott.

Az „utánzó fasiszmusok” között több fajtát ismerünk. Volt olyan, amely fejlett tőkés országban próbált szervezkedni, de a nagy kiterjedésű városi középrétegek csak nagyon korlátozott mértékben válaszoltak hívó szavára, míg a gazdasági vezető osztályok sem a társadalmi nyugalom biztosítása végett nem tartottak igényt szolgálataira, sem az általa képviselt programot nem látták vonzóknak. Ezekben a társadalmakban a nyugtalanság egyébként nem is volt különösen nagy, a nehézségeket átmenetinek fogták fel, s részben szintén átmeneti intézkedésekkel, részben tartós reformokkal hidalták át őket. Mivel a reformintézkedéseknek alapvető érdekeket nem kellett számottevő mértékben sérteniük, az általuk kiváltott ellenállás előbb vagy utóbb leküzdhető volt. A fasiszta mozgalom az ilyen esetekben nem gyökeresedett mélyen, s miután idegen földbe telepített palántaként hajtott néhány levelet – különösen, ha a gazdasági válság jótékony melegágyi feltételei vették körül –, gyorsan sorvadozni kezdett, s ezen keveset segített, hogy a náci vagy az olasz fasiszták buzgón öntözgették. Sőt, minél nyilvánvalóbbá lett a holland, a belga, a norvég, az angol, a francia fasiszmus náci vagy fasiszta kapcsolata, annál több természetesen nemzeti ellenállásba ütközött.

Voltak ezzel szemben olyan „utánzó” fasiszta mozgalmak is, amelyek visszamaradt, lényegében agrár-társadalmakban lobogtatták meg a horogkeresztes zászló nemzeti-nek vélt változatát, de miután a náciizmus vagy az olasz fasiszmus városi elemekre orientált jellegzetességeit vették át, holott e társadalmakban ennek az iránynak alig volt publikuma, a fasiszmus ezekben az esetekben sem jutott éltető közegbe. Megjelenhetett akár oktrojált államformaként is, társadalmi konszenzus híján mégis bizonytalan, idegen maradt, s eltávolítása egy idegen test eltávolítását jelentette csupán.

A romániai fasiszmus nem sorolható e jelenségek körébe. Önálló fejlődési utat járt be, s így magától értetődően a romániai társadalmi-nemzeti körülményeket vette alapul. Éppen ezért történhetett, hogy a hiteles mozgalmak családjában egyéni arccal jelent meg, s az is, hogy viszonylag sikeressé vált.

Az önálló fasiszmusok körében az olasz fasiszmus és a náciizmus olyan társadalmakban keletkezett, amelyek gyors és jelentős gazdasági fejlődést tettek meg. Az iparosítás

kiváltotta társadalmi földcsuszamlás (és részben az első világháború politikai és gazdasági hatása) számottevő bizonytalan, társadalmi, politikai és szellemi szempontból kötöttségeitől elszakadt, a régi értékrendben csalódott embercsoportot mozgatott meg. Miután a társadalmi átszerveződés átható reformpolitika segítségével (sem forradalommal) nem jutott el új szilárdulási pontra – Németországban az erre vett irányt a nagy gazdasági válság akasztotta meg –, ezek a rétegek a fasizmushoz csapódtak. Ugyanakkor a vezető csoportok, az engedmények forradalmasító hatásától, a reformok költséges és kiszámíthatatlan voltától, a „sötétbe ugrás”-tól félve és a reformellenes hagyományokat folytatva, a fasizmussal nemcsak szembe nem fordultak, de vagy támogatták, vagy megbékéltek vele. Bár ezek a mozgalmak támaszkodtak a vidék birtokos elemeire is (a nagybirtokosoktól a parasztbirtokosok egy részéig), lényegüket tekintve a széles városi alsó és felső középrétegekre orientálódtak, s ennek megfelelően „modernisták”, dinamikusak voltak, többkevesebb libertinus és laikus vonással.

Magyarországon az ipari fellendülés messze elmaradt a német mögött, a nagybirtok súlya pedig mind a gazdaságban, mind a politikai és a közéletben lényegesen felülmúlta nemcsak a német-, de az olaszországi nagybirtok befolyását is. A megszervezhető városi középrétegek nemcsak arányaikban kisebbek, de heterogénebbek is voltak, s a középrétegek kasztosodása a fasiszta mozgalom útját szűk mederben tarotta. Ilyen körülmények között a fasizmus kifejlődésének Magyarországon egyszerre voltak jelen bizonyos feltételei és bizonyos fékjei.

A fasizmus egyik hulláma a felső és a birtokosokhoz közelálló rétegek felé fordult, a másik az alsó kispolgárságban volt viszonylag sikeres, s a két vonalnak találkozási pontja nem jött létre. Az első csoport nem tudott elválni az arisztokráciától, amely viszont szorosan kapcsolódott a nagytőkéhez. Az úgynevezett fajvédő mozgalom megkísérelte ezért hagyomány és radikalizmus ötvözését, de végül túlságosan is a konzervativizmus közelében maradt, hogysen a városi középrétegek zömét tömöríthette volna, radikalizmusának faji kifejeződése viszont túlságosan elszakadt a magyarországi gazdasági valóságtól, hogysen a vezető gazdasági osztályok döntő részének támogatását elnyerhette volna. Ugyanakkor a magyar állam a maga konzervatívabb eszközeivel maga is jól ellátta azokat a feladatokat, amelyekre a fasizmus vállalkozott volna. Ez a közelállás megalapozta a kormányzat és a Gömbös-csoport szimbiózisát, a fajvédelem és a totalitás rovására tett nagy engedmények árán lehetővé tette a Gömbös-kormányt; kizárta viszont a teljes fasiszta politikai áttörést, s egyúttal azt is, hogy ez a mozgalmi hullám aktív társadalmi konszenzust alakíthasson ki.

A másik fasiszta hullám, amelynek kezdetei az első világháború után a gyorsan kiterjedő és még gyorsabban összeomló ÉME történetében szemlélhető, és amelynek káderanyaga csaknem két évtized múltán Szálasi mozgalmában bukkant ismét felszínre, jelentős táborral rendelkezett az alsó kispolgárságban és – részben – a társadalom deklasszált elemei körében (a munkanélküliektől a vagyonukat veszített arisztokratáig). Egyéni eseteket leszámítva, nem jutott el viszont a felső középrétegekhez, míg a vezető gazdasági és politikai csoportok mereven elzárkóztak előle. Bár a Tanácsköztársaság falusi politikájának reakciójaként a szélsőjobboldaliságnak néhány évig volt visszhangja a parasztagdák körében, lényegében véve egyik fasiszta hullám sem mozgatta meg a paraszti tömegeket, és a fasiszta ideológia Magyarországon egyik esetben sem épült össze a népi ideológiával. Az erre irányuló kísérletek megmaradtak személyi próbálkozásoknak, és minden esetben kudarccal záródtak le.

A legjelentősebb romániai fasiszta mozgalom, a Vasgárda jellege és története lényegesen eltért a fent említett típusoktól.¹ Eltért mindenekelőtt azok miatt a különbségek miatt, amelyek a román gazdaság és társadalom szerkezetében mutatkoztak, ha az előbbiekkal vetjük össze. Romániában az ipar az alapozás szakaszában tartott: a háború előtti években a lakosságnak kb. 90%-a még a mezőgazdaságból élt, s ez az arány utóbb is csak nagyon lassan morzsolódott le. A tőke fő formája a kereskedelmi tőke volt és maradt, amely részint a mezőgazdasági termékek forgalmazásából, részint közvetítésből élt és gyarapodott. Az olajkutat feltárásán és kitermelésén a háború előtt a német és az angol tőke osztozott; a hazai tőkének a bányászatban, fakitermelésben és az eléggé kezdetleges élelmiszer- és textiliparban volt szerepe.

Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a város vonzása a falusi lakosságra nagyon kicsi maradt, míg ugyanakkor maga a falusi szerkezet is gátolta az elvándorlást. Az érvényes földtörvény ugyanis a paraszti birtokot elidegeníthetlenné tette, jóllehet korlátlan oszthatósága viszont egyre szaporította azok számát, akik a tulajdonukban lévő föld hozamából nem élhettek meg. Ez a körülmény adott tápot a bérleti rendszer burjánzásának. A bojár-birtokosok földjüket a legtöbbször átadták a nagybérlőnek, aki azután kisbérletekben kiparcellázta a parasztok között olyan bérleti szerződés alapján, amely nagyon hasonlított a feudális szolgáltatási rendszerre. A bérettel együtt járó munkaszolgáltatás képezte azután az alapját a látszólag önálló gazdálkodást folytató agrár nagyüzemek termelésének, amelyeknek viszont mind száma, mind nagyságrendje alacsony maradt. Az agrárrendszer eredménye a 19. sz. végén, a 20. sz. elején abban összegződött, hogy a román nagybirtokosok és nagybérlők a tőkés piacon adtak el többnyire, de alapjában véve feudális módon termeltek, miközben a falusi lakosság zöme nyomorba jutott, és sem falusi bérmunkát, sem a városban elhelyezkedést nem találhatott. A román falu pauperizálódását csak elősegítette a nyugati tőkés piac vonzóereje, mert mind a birtokos, mind az árendás mind több és több terményt követelt. Ezek a körülmények álltak az 1907-es hatalmas parasztfelkelés hátterében. A későfeudális parasztlázadásokat idéző megmozdulást a román liberális kormány ugyancsak a „sötét” középkorhoz méltó eszközökkel verte le és torolta meg.

Kezdetleges ipar, primitíven termelő mezőgazdaság nem hoz létre modern középrétegeket. Kevés kupeckodó, módosabb gazda, falusi és városi kézműves, kisiparos és kiskereskedő mellett a tisztviselő, illetve alkalmazotti gárda és egy ugyancsak kislétszámú, de jelentős részében magasan képzett értelmiség alkotta a középrétegeket. Az utolsó három kategória létszáma – elsősorban bojár és gazdag paraszti eredetből – ugrásszerűen megszorodott a két román állam függetlenedése, illetve egységesülése után, hála azoknak a szükségleteknek, amelyeket az önálló államiság támasztott. A felemelkedéshez vezető csatorma azonban egy-egy nyitási szakasz után újra elzáródott, mivel a gazdaság nem hívott életre újabb számottevő szükségletet. A román társadalom ebből a szempontból is zárttá vált, a felfelé igyekvő új generáció számára nem volt járható útja.

Társadalmilag ez a körülmény húzódott meg annak a jelenségnek a mélyén, hogy a 19. sz. végi, 20. sz. eleji „új generáció” képviselőinek jó része elfordult elődei eszméitől, s

¹ L. Valeriu Ciobanu: Poporanismul. Geneza, evoluție, ideologie. Bucuresti, 1946. – Egyébként a román fasiszta ideológia előzményeiről részletesebben I.: Ormos Mária–Ince Miklós: A fasiszmus elméleti gyökereiről. In: Századok, 1981/6.

amitől azok még a román felemelkedést várták, a nyugati kultúra elsajátítását, a liberalizmus megvalósítását, elkeseredetten támadni kezdte. Kritika alá vonta a liberális gazdálkodást, az „idegenmajmolást”, a korrupciót és a „népi román” valóságához való visszatérést követelte. Ideológiai megfogalmazást kapott a népiesség (poporanizmus),² s ez az ideológia döntő társadalmi és kulturális meghatározónak a parasztságot tette meg, célként pedig a kapitalizmus elkerülését és egy tiszta parasztdemokrácia létesítését tűzte ki. A legrangosabb populistá folyóirat, a Sămănătorul révén a népiesség hamar a nacionalizmus területére vezetett, s egyidejűen képviselt etnikai-tradicionalista és kultúrnationalista elveket.

Mind az etnicizmus, mint a liberális gazdálkodás bírálata vonalán könnyen találkozhatott a kritikus új generáció az antiszemitizmussal, ami a romániai politikai világot egyébként is áthatotta. Az antiszemitizmusnak voltak gazdasági, társadalmi és politikai hivatkozásai.³ Gazdaságiak, amennyiben a szerény méretű tőkés világban a zsidó vállalkozók, bankárok és kereskedők nem kis helyet foglaltak el, erős konkurrenciát jelentve a maguknak helyet kereső román tőkéseknek; társadalmiak, mivel a faluban a kizsákmányoló képében legtöbbször a zsidó árendás jelent meg; politikaiak, mert a román liberális párt (és sajtó) hamar észrevette, hogy az antiszemitizmust elégedetlenség-levezetőnek lehet felhasználni. Mindennél fontosabb, átfogóbb ok volt azonban, hogy a román társadalom, a maga visszamaradottságában erősen korlátozott mozgásával nem volt képes a számottevő zsidó lakosság betagolására. A román szegénységhez hasonlóan szűkölködő szegény zsidók, a megkülönböztető intézkedésekkel és az őket körülvevő fagyos idegennyel szemben hagyományaik, szokásaik, elkülönültségük féltékeny őrzésével védekeztek, vagyis megmaradtak úgynevezett „keleti” zsidóknak, s az így gondosan megőrzött idegenségük újabb ok volt arra, hogy az ellenszenvet velük szemben növelje.

A szociáldemokráciát leszámítva, az antiszemitizmus minden politikai irányzatban megjelent, de a szellemi és politikai áramlatok többségében csak általános manipulatív szerepet töltött be. Villámhárítóként helyet kap a liberálisok gondolatvilágában, az árendás rendszer hatására megjelenik a populizmusban, alkotóeleme lesz Iorga nemzeti történeti-politikai felfogásának; mindezekben az irányzatokban azonban másodlagos, nem szerves rész, s még kevésbé mozgatórugó.

Jóval az első világháború előtt kialakul azonban már az az elméleti rendszer is, amely ugyancsak a liberalizmus bírálatából kiindulva szervesen egyesíti a fentebb érintett elemeket: a populizmust, a román etnicizmust, a Nagy-Románia koncepciót és az antiszemitizmust, méghozzá úgy, hogy a rendszer tengelyébe éppen az utóbbit helyezi. Ezt az elméletet Alexandru C. Cuza közgazdász egyetemi tanár dolgozta ki, aki a liberalizmust zsidó jelenségként ócsárolta, a falu problémáját a zsidó bérlőre redukálta, Románia kiteljesedésének útjában a nemzetközi zsidó tőkét fedezte fel, s aki kész volt arra, hogy Románia minden belső és külső nehézségét erre az egyetlen „tényezőre” vezesse vissza.

² Vö.: *Nicholas Nagy-Talavera: The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania.* Stanford, Calif., Hoover Institution Press 1970, 44–48.

³ A gazdaság- és társadalomfejlődés rövid összefoglalását l.: *Zeev Barbu: Psycho-Historical and Sociological Perspectives on the Iron Guard, the Fascist Movement in Romania.* In: *Who were the Fascists.* Ed. By Stein Igelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust. Bergen–Oslo–Tromsø, Universitetsforlaget, 1980, 379–381. – Barbuétól véleményem eltér abban, hogy Romániát a 19. sz. végén, a 20. sz. elején alulfejlettsége ellenére sem gondolom félgymarmati országnak.

Cuza vetette meg a későbbi fasizmus eszmei alapjait. Gondolatai azonban az első világháború befejeződésével sokat veszítettek hatékonyságukból. A nagy-román koncepció lényegében véve megvalósult: 1919–1920-ban a párizsi békekonferencia intézkedései által a román területi követelések zöme kielégült. Ha a túlságosan is magasra korbácsolt várakozásokat ez a rendezés nem is elégítette ki maradéktalanul, a teljesületlen vágyak (a Bánát mintegy fele és egy további sáv a magyar Alföldből) semmiképpen sem voltak olyan nagyok, hogy akár ideológiát, akár szervezkedést lehetett volna rájuk építeni. A nacionalista jobboldali ideológiának ez az építőköve szétporladt. Átmenetileg beszűkültek a populizmus közvéleményformáló lehetőségei is, mivel a kormány nem jelentéktelen földreformot hajtott végre, s ezzel a paraszti elégedetlenséget csökkentette, és az agrármozgalmat egy időre lefékezte. Ezek a körülmények a cuzista ideológiából fontos hatóanyagokat vontak ki.

Ugyanakkor viszont új román problémák keletkeztek, s az extremista jobboldal nem késlekedett, hogy ezeket a maga oldalán működésbe hozza. Mint Barbu megállapítja, Románia az „újjgazdag” helyzetébe került.⁴ Egy olyan kormányzatnak, amelynek az etnikailag, valamint gazdasági és kulturális szint tekintetében is egységes Romániában nem sikerült eljutnia a gazdasági motor felpörgetéséhez, most egy megháromszorozódott, tekintélyes birodalmat kellett elirányítania, amelynek egyes részei az eltérő hagyományok, a különféle nyelv, vallás, más-más gazdasági és kulturális szintek és szokások miatt rendkívül nehezen voltak közös nevezőre hozhatók. Ez nemcsak a jelentős számú és többnyire ellenálló kisebbségekre, de az újonnan csatolt román lakosság jelentős részére is állt. S így a román társadalom erőtlén volt a korábbi mintegy 5,3% zsidó lakos integrálására, most abszolút számban sokkal nagyobb, s arányát tekintve már 7%-ot alkotó lakosságcsoporttal kellett volna ezt tennie.

Elvileg mindezek a problémák megoldhatóak voltak azzal az alapvető feltétellel, hogy Románia jelentős tőkebefektetésekhez jut, s kezdetét veszi egy emelkedő, eleven, pezsgő gazdasági élet. Ez az eleinte nagyon is remélt lehetőség azonban – kisebb-nagyobb kölcsönök, felvásárlások és investíciók ellenére – nem vált valósággá. A francia tőke, amely a háború alatt nagy tervekhez kovácsolt az egész román gazdaság talpraállítására és felvirágoztatására, mint kiderült, távolról sem volt abban a helyzetben, hogy terveit révbe juttassa. A rendelkezésre álló hitelek és befektetések nem vezettek a kívánt eredményre, a gazdasági nekirugaszkodás ismételten elmaradt.⁵

Mind e problémákhoz, amelyek hatásukat ez időben fokozatosan fejtették ki, a háború befejeződése idején társult egy teljesen új jelenség: a félelem a bolsevizmus „fertőzésétől”. A bolsevik kérdésnek a háborút közvetlenül követő években Romániában kettős arculata volt. Egyik arcát a romániai munkásmozgalmak fellendülése rajzolta ki, különösen erőteljes vonásokkal éppen Erdélyben. De több jelentős sztrájkra, tüntetésre került sor a régi román városokban is. Ez a jelenség, ha a forradalom valószínűségét nem is jelentette, a jobboldali extremizmusnak mégis tápanyagot nyújtott. Fontosabb volt azonban ennél a bolsevik kérdés másik arca: az oroszországi, illetve 1919-ben a kétoldalú bolsevik szomszédság fenyegetése. A bolsevik olló előállította nem mindennapi helyzet a

⁴ Barbu előadása a bergeni fasizmus konferencián, a 3. sz. alatt idézett kiadványban, amely a konferencia anyagát tartalmazza, ez a szövegrész nem szerepel.

⁵ Vö.: *Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. Bp., Magvető, 1981, 35–43.

valóságos veszély érzetét keltette a polgári társadalomban, de a román kormánynak egyúttal ürügyet szolgáltatott arra is, hogy a román expanzivitást vele takarja el, s a bolsevikellenes harc címén követeljen magának olyan jogokat (elsősorban területeket), amelyeket a győztes szövetségesek vonakodtak neki megadni. A bolsevikellenes harc elválaszthatatlanul összefonódott Keleten a Besszarábia megtartásáért folytatott küzdelemmel, Nyugaton pedig azzal a törekvéssel, hogy Románia határaként az 1916-os bukaresti titkos szerződésben kijelölt vonalat ismerjék el. E cél érdekében a román kormány nem habozott már Károlyi kormányát bolsevik ügynökségnek feltüntetni.⁶ Míg a párizsi békekonferencia némi habozás után elismerte Románia jogát Besszarábiára, az 1916-os ígéretek valamelyes korlátozása mellett kitarított a Tanácsköztársaság kikiáltása után is.

Cuza ideológiájában a háborút közvetlenül követő években azok az új elemek jelentek meg, amelyek a már ekkor kitapintható légkörváltozással álltak kapcsolatban: így a bolsevikellenesség és egyáltalán a fokozott baloldal-ellenesség, valamint a békeszerződéssel kapcsolatos „csalódás”. A Romániának juttatott – szerinte voltaképpen oktrojált – békét Cuza az antant hatalmak árulásaként könyvelte el, s már a 20-as évek elején levonta ebből azt a következtetést, hogy Romániának a korábbi francia helyett német és olasz orientációt kell folytatnia.⁷

Rugalmassága ellenére Cuza ideológiája a háború után húzóerejének javát elveszítette. A húszas évek Romániája valójában semmilyen szempontból nem kedvezett a fasiszta szervezkedésnek. A nagy győzelem tudata és a hozzáfűzött remények hathatósan közömbösítették a régi és új problémákat, amelyek átmenetileg egyébként is engedtek szorításukból, és amelyekről hinni lehetett, hogy végérvényesen megoldódnak. Az ország szellemi légköre, a lakosság többségének közérzete inkább bizakodó volt. Az etnikai egység kialakítása, a területi, gazdasági gyarapodás és a földreform jótékony hatása mellett szerepet játszott ebben az is, hogy a megnövekedett államtest jóvoltából mind az államigazgatás, mind a hadsereg, mind e kettő elágazásai valósággal nyeltek minden szinten a kádereket. Amíg csak az új helyek nem telítődtek, egy kis iskolázottsággal és vállalkozó szellemmel bárki karriert csinálhatott.

Mindez együttvéve azt eredményezte, hogy a 20-as években Cuza mozgalma csakúgy, mint az oldalán felcseperedő ifjúsági mozgalom, a Vaszgárda bölcsője, népszerűsége szert tehetett ugyan, de igazi szervezési és cselekvési térhez nem jutott. A gárdista ideológia szempontjából ezt az időszakot iskolának és a sajátos román fasiszta ideológia kialakításában a végső szakasznak tekinthetjük. Cuza személyisége és ideológiája szolgált alapul a iasi egyetemről kiindult ifjúsági szervezkedéshez, amely eleinte nagyon hasonlított a magyarországi rokonvállalkozásokhoz. Nem volt ez még igazi fasiszta mozgalom, inkább csak egy cserje, amely a Cuza által elszórt eszmei magokból kelt ki.⁸

⁶ A fenti megállapítások a francia külügyminisztérium levéltárának „Europe Z., Roumanie”, valamint a szárazföldi hadsereg levéltárának anyagain alapulnak.

⁷ A. C. Cuza: *Indrumari de politica externa. Discuri parlamentare rostite in anii 1920–1936*, Bucuresti, 1941.

⁸ A legionárius mozgalom részleteiről még: *Eugen Weber: The Men of Archangel*. In: *Journal of Contemporary History*, I/1, 1966; *uő*: *Romania*, In: *The European Right*. Ed. by Hans Rogger and Eugen Weber, Berkeley, 1966, 501–574.

A későbbi legionáriusok, illetve gárdisták szerették utóbb mozgalmukat a bolsevik-ellenes harcra visszavezetni és eredetét ebben jelölni meg.⁹ Bár a kis társaság gyűlölködése a baloldallal szemben semmi kétséget nem hagy maga után, ez a genesis mégis eléggé bizonytalan, sőt kétséges abban az egyoldalú beállításban, ahogyan Codreanu és társai emlékirataikban és más írásaikban tárgyalják.

Corneliu Zelea Codreanu apját eredetileg, a család bukovinai hazájában, még Zelinskinek hívták, s német származású feleségével együtt csak röviddel a gyermek születése előtt költözött a romániai Huşiba, románosított Zelea-ra, s vette fel ehhez a Codreanu nevet. Ha Codreanu, a neofita nacionalista otthon, majd egy katonai iskola nevelésén átesve azt állítja, hogy röviddel iskolái befejezése után néhány diáktársával összejött a falujuk melletti erdőségben, és ott ahelyett, hogy rabló-pandúrt játszottak volna, felesküdték arra, hogy megvédik a román földet a netán betolakodó „vörösök”-től, úgy ezt nyugodtan elhithetjük. A bolsevizmus elleni harc azonban, lévén hogy betörsre nem került sor, ezzel nagyjából ki is merült. Codreanu röviddel utóbb megjelent Iaşiban az egyetemen, hogy jogi tanulmányoknak szentelje magát. Ehelyett azonban szinte azonnal bekapcsolódott az ott már élénk antiszemita diákcsoport tevékenységébe, majd romantikus körülmények között megismerkedvén egy villanszerelővel, hozzákezdett egy „nemzeti” sztrájkító gárda szervezéséhez. A kísérlet sovány eredménnyel járt, a román munkások nem siettek az új lobogó alá.

Maradt így az egyetem és maradtak az egyetemi verekedések azzal a céllal, hogy a zsidó, liberális, egyáltalán baloldali diákokat és professzorokat elűzzék az egyetemről. Codreanu rovásán 1922-ben már annyi erőszakos cselekmény állt, hogy az egyetemről való végleges eltávolítását csak Cuza akadályozta meg. Alig mentette ki a bajból a pártfogó professzor, amikor Codreanu, huligán bandájától kísérve, betört a színházba, és az ott vendégszereplő zsidó társulatot erőszakkal az előadás megszakítására kényszerítette. A jól végzett munka után néhány hónapot Németországban töltött, s 1922 decemberében csak azért sietett haza, mert utolérte a hír, hogy a diákok általános sztrájkot szerveznek, megakadályozandó, hogy az alkotmánymódosításban biztosítsák a zsidó lakosság polgárjogait. 1922–23 tele Codreanu számára a tiltakozás szervezésével telt el, aminek érdekében sorra utazta Románia egyetemi városait.

Ehhez a dühödt antiszemita mozgalomhoz kapcsolódott maga Cuza is, amikor 1923 márciusában a szervezkedés útjára lépett és megalapította a Liga Apărării Naţionale Creştine nevű szövetséget, a LANC-ot (Nemzeti Keresztény Védelmi Liga). Nem sokkal később megalakult ennek oldalági hajtásaként az Asociaţia Studenţilor Creştini (Keresztény Főiskolások Egyesülete). Ebben az időben az ifjúsági mozgalom már országos méreteket öltött, Codreanu kis csapata pedig már összeállította azoknak a zsidó és liberális szellemű személyiségeknek a listáját, akiktől – terrorakciók útján – Romániát meg akarták „szabadítani”.

Hogy milyen gyenge lábakon állt a román liberalizmus, azt mi sem jellemzi jobban, minthogy a vandál terrorakciók mind az állami apparátus egy részében, mind a szélesebb közvéleményben élénk rokonszenvre találtak. Az életével játszott

⁹ Pl. *Horia Sima: Der Kampf der Legionären um das neue Europa. Ein Schwert zwischen zwei Welten.* (Kézirat) Bonn, Auswärtiges Amt, (a továbbiakban AA) Partel Dienststellen, Verschiedene Akten 10/1 b.

az a hivatalnok, aki megkísérelte a banda feltartóztatását. Az összeesküvés vádjával a rendőrség begyűjtötte a „kivégzési lista” szerzőit, s jóllehet egyikük (Moța nevezetű) a börtönben meggyilkolta a vélt árulót, végül az egész társaság bántatlanul távozott. Amikor az esküdtszék mindenkit felmentett, egy meglehetősen széles tábor tört ki üdvrivalgásban. Mindazonáltal ez a népszerűség egyelőre távolról sem biztosította, hogy akár a LANC, akár annak ifjúsági ága tömegmozgalommá szélesedjék.

Valószínű, hogy Codreanu maga is gondolkodóba esett erről a kérdésről. Annál is inkább, mert időközben többé-kevésbé felnőtt, kezdte megismerni és értékelni saját befolyásolási lehetőségeit, hatalmát. Rángatni kezdte a zsinórt, amely Cuzához kötötte. Úgy találta, hogy a mester túlságosan elméleti, túlságosan parlamentáris, s cselekvés helyett politikai kombinációkon gondolkodik. Codreanu viszont a „tett” mindenhatóságát hirdette. Első önálló szellemi lépésére a börtönben töltött hetekben került sor. Tépődéseinek eredménye az volt, hogy az ateista Cuzától a vallásos misztikum „fel-fedezése” útján valamelyest máris elszakadt. Ösztönösen megérezte – vagy tudatosan felismerte –, hogy a vallás hazájában tömegszervező erő lehet, mindenekelőtt a parasztok körében, vagyis egy olyan társadalmi közegben, amellyel elméleti populizmusa ellenére addig sem Cuzának, sem Codreanunak nem volt dolga. Sőt, mint említettük, az autentikus fasiszta mozgalmak között sem volt olyan, amely tömegeit elsősorban a falun kereste volna.

Codreanu a börtönben „látomást” álmodott: megjelent előtte Mihály arkangyal, s mintegy felkínálta védnökségét a mozgalomnak. Ezzel a fordulattal, amelyet tévedés lenne burleszkként kezelnünk, a romániai fasiszmus végleg elnyerte megkülönböztető jegyét: a populista-misztikus vonást. Jóllehet a végleges Cuza–Codreanu-szakítás még odább volt, jóllehet Codreanu maga sem vont le „látomásából” egyelőre gyakorlati következtetéseket, későbbi önálló mozgalma szempontjából mégis nagy jelentősége volt a falu felé tett nyitásának, s annak a politikai következtetésnek, hogy a faluhoz még mindig eredményesen lehet szólni a csoda nyelvén. Ez ugyanakkor nem jelentette, hogy Codreanu csupán játszott volna a „végső elvekkel”. A vallásos szemlélet beköltözött a mozgalomba, átjárta azt, s az ortodox metafizika – sajátos módon – alátámasztotta a fasiszta mozgalmak többségéhez hasonlóan itt is felmerülő életellenes motívumokat. Mivel a vallásos támaszték rendelkezésére állt, Codreanu – később – *expressis verbis* meg merte fogalmazni, hogy nemcsak az egyén van alárendelve a közösségnek, a nemzetnek, de hogy a nemzet célja is a halálon túl, a feltámadásban pillantható meg. Codreanu ezzel minden más fasisztánál világosabban fogalmazta meg a náciizmus és a fasiszmus egyik jellemzőjét: a kétkedést saját evilági programja kivihetőségében, ami együtt járt érzelmileg azzal, hogy a gyűlölet és a büntetésvágy csak megfordítása az önelégületlenség és bűnhődés vágy táplálta életidegenségnek.

A látomásnak mindenesetre azonnal voltak szervezeti következményei is. Codreanu 1924 májusában létrehozta a kereszties vitézek első sejtjét *Frația de Cruce* (A Kereszt Testvérisége) néven, s barátaival együtt hozzálátott, hogy Iașitól nem messze a Prut folyó partján kiépítsen egy táborozási központot. Működése nem nyerte el a rendőrség tetszését. Manciu rendőrprefektus parancsára a létesítményt lerombolták, és az építők egy részét letartóztatták. Miután a csoport hiába fordult igazát keresve a közvéleményhez, a kormányhoz, sőt magához a királyhoz is, miközben Manciu kitüntették, Codreanu elhatározta, hogy „a direkt akció” fegyveréhez nyúl. Egy bírósági tárgyalás alkalmát felhasználva, lelőtte Manciu.

Codreanu újabb letartóztatása és pere verte az első nagy hullámokat az útja elején tartó fasiszta mozgalom körül. „A diákság hőse”, Codreanu, ismert lett az egész országban. A diáktüntetések végigszántottak minden nagyobb városban.¹⁰ Iaşiban a felbőszült ifjak szétduzták a szakszervezeti székházat. A mozgalom militáns csoportja bérelt vonaton sorra járta a jelentősebb központokat, valóságos Kristallwochét rendezett, s útját szétvert zsinagógák, összezúzott kereskedések és kirakatok, agyba-főbe vert öregek, asszonyok, gyerekek jeleztek. Több egyetemi tanárt is megtámadtak és súlyosan bántalmaztak. A tombolás és rombolás néhány városban olyan méreteket öltött, hogy a tüntetők ellen katonaságot kellett kivezényelni. Nem lehet kétséges, hogy ezek az akciók már szervezetek, eltervezettek voltak, s hogy nem csekély cinizmussal hajtották végre őket. Ugyanakkor olyan hangulatot teremtett, hogy a Codreanu ügyében ítéletet hozó esküdtsek, ha akart volna sem mert más ítéletet hozni, mint felmentőt, de hinni lehet, hogy nem is volt más szándéka.

Mihály arkangyal mindenesetre egyelőre felügyelt védencére, s a Codreanu-féle ortodoxia jól tolerálta a terrorizmust. Az összekötő kapcsot e különös házassághoz a nacionalizmus biztosította, az ortodoxia újjászületése ugyanis a nacionalizmus jegyében történt. Ebben az irányban kereste megújulását maga az egyház nemzeti színódusa, míg egy új irodalmi folyóirat, a Gandirea – bizonyos értelemben éppen megfordítva –, miután megvalósítandó nagy nemzeti célt nem talált, az „ürességet” és a „cétalanságot” a „hit égi mennyezetével” akarta eltakarni. A Gandirea később eljutott arra a megállapításra, hogy a kereszténységnek, mint államforma, legjobban a fasiszmus felel meg.

Ha az ortodoxiát, mint nacionalizmust maga az egyház meghirdette, a Gandirea irányzata pedig keresztény-fasiszta ideológiává gyúrta, úgy Codreanu bevezette a politikai gyakorlatba. A Mihály arkangyal szimbólum és a Légio megalapítása között azonban több év telt el, s ennek nagy részét Codreanu külföldön, zömmel Franciaországban töltötte. Amikor hazatért, már csak a Cuza vezette LANC csúfos választási bukását kellett megérnie, hogy döntsön a professzorral való szakításról. 1927. június 24-én néhány barátjával együtt kimondta a Mihály Arkangyal Légiójának megalapítását. A Légiónak azonban kezdetben semmivel sem volt több sikere a tömegszervezésben, mint elődjének, sőt Codreanu még elszigeteltebbé vált, mint volt Cuza oldalán. Emlékiratában maga jegyzi meg, hogy a Légio tagjainak száma egy év alatt kettővel vagy hárommal növekedett.¹¹ A Légio fenntartotta, helyesebben szólva felújította a régi egyetemi kapcsolatokat, s szerepe volt több antiszemita megmozdulásban. Így 1927 decemberében Iaşiban, Kolozsvárott és Nagyváradon, 1928 január–márciusában Bukaresten, s végül 1929 decemberében Csernovicban, Iaşiban, Kolozsvárott és Temesváron.¹² A szó igazi értelmében azonban légionárius mozgalomról 1929 végéig nem lehet beszélni. A gazdasági válságnak, a „nyomor

¹⁰ Országos Levéltár (a továbbiakban OL) MTI Napi jelentések, 1924.

¹¹ *N. Z. Codreanu: Eiserne Garde. Berlin, 1939.*

¹² OL MTI, Napi jel. 1927. dec., illetve 1928. márc. és 1929. dec.; valamint: K. 63. 1929–27/1–4948/927; 234/928; 1049/929 – Vest követségi tanácsos 1930. júl. 22-i jelentéséből: „Az alantás hatóságok, ismerve a belügyminiszter álláspontját a kérdésben, odáig mentek, hogy a turgufurmosi antiszemita tüntetés alkalmával nem a diákokat, hanem a zsidókat tartóztatták le... A kormány ezen eljárása az antiszemitizmust annyira felbátorította, hogy most már pogromra kezdik izgatni a parasztságot, különösen Máramarosban és Bukovinában, sőt, mint az egyik diák vallomásában beismerte, felesküdték arra, hogy a zsidókat mind ki fogják irtani.” K. 63, 1930–27/1–2646/930.

istennőjének” kellett megjelennie ahhoz, hogy Codreanu és elvbarátai számára a légkör annyira megváltozzon, hogy aktív szervező tevékenységbe foghassanak. Emellett – úgy tűnik – Codreanunak magának is időre volt szüksége ahhoz, hogy megtalálja a mozgalomnak megfelelő külső cselekvési formát. 1929 végén lépett a Légio – mint Codreanu mondta – a „tömegek elé”, s a tömegeket, mint már korábban hinni lehetett, valóban a parasztságban próbálta felkeresni. Bár a mozgalom számszerű adatait illetően meglehetősen sötétségben tapogatózunk, annyi mindenestre eléggé biztonságosan megállapítható, hogy a Légio a gazdasági válság idején kisebb-nagyobb rétegekhez már valóban eljuttatta szavát. Együtt járt ez annak az optimizmusnak kihunyásával, amelyről a 20-as évek elejével kapcsolatban beszélhettünk.

A háború után háttérbe húzódó problémák 1929-ben már újult erővel adtak magukról hírt. Kiderült, hogy a földreform csak átmenetileg enyhített a paraszti gondokon, de azokat nem oldotta meg; nem szűnt meg a falusi túlzásfolttság, nem teremődtek meg a gazdaságosabb termelés feltételei, s nem nyíltak széles utak a falusi felesleges emberkéz másuttal való foglalkoztatására sem. A kapitalizmus keretei némileg szélesedtek, de gazdasági áttörésre nem került sor. Az olajmezők francia tőkéske kezébe vándoroltak, de a kitermelés valamelyes fokozódása a kívánt lendületet az ipar egészének nem adta meg. A befolyó külföldi kölcsönök – amint efelett a hitelezők annyit siránkoztak –, szétfolytak a korrupt állami tisztviselők kezén. A bizalmatlan vagy sértődött idegen nemzetiségek – ukránok, magyarok, németek – bevonása egy harmonikusabb egységbe nem sikerült. A nagy remény nagy csalódássá alakult át, s ez a kormányzaton és az udvari körökön belül zajló intrikákkal tetézve – elseperte a liberális kormányzatot. A válság felidézte nehézségekkel a kormányralépő Maniu-féle Parasztpárt sem tudott azonban mit kezdeni. A Légio – jó érzékkel – ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy szervezett akcióba lépjen.

Nyugat-európai, vagy akár magyarországi szemmel nézve, ezt meglehetősen bizarr, akár azt is mondhatnánk, hogy bohózatba illő formában tette meg. Codreanu fehér lóra ült – amint Mihály arkangyalt ábrázolni szokás. Hírnökök, azaz hívei jártak előtte, és összecsdítették egy-egy falu kíváncsi lakosait. Ezt követően a jelenés beléptetett a falu főterére, szólt néhány szót, mondókájába befoglalta, hogy a föld minden munkását megilleti egy darab az anyaföldből (1 hektárról volt szó), lováról leereszkedve, térden állva megcsókolta a haza földjét, majd továbbügetett. Minden faluban akadt néhány siheder, aki beállt a processzióba.

1930 áprilisában Codreanu már elegendőnek találta a tömegkapcsolatot ahhoz, hogy felvegye a kifejezetten politikai cselekvés fonalát. Ez először abban a – misztikától távol álló – reálpolitikai lépésben nyilvánult meg, hogy a mozgalmat a politikai világban elfogadhatóbb névre keresztelte át. Mihály Arkangyal Légioja átváltozott Vasgárdává (Garda di Fier). Tekintettel a soron lévő választásokra, amelyeken Codreanu már indulni akart, a keresztelőt a párttal előlépett mozgalom programjának kidolgozása követte.

Nagy lépés volt ez azon az úton, amelyet Codreanu a kamasz-huligán örvöngéstől, az egyéni terrorizmustól a prófétáláson át odáig megtett, hogy most, mint parlamentáris politikus, nyíltan kinyújtsa kezét a hatalom felé. Legionárius korszakában Codreanu az általa vezetett szervezet mozgalmi jellegét, ember- és nemzetnevelő feladatát hangsúlyozta, s ezt a feladatot a sejtékbe szervezett tagság belső, lelkigyakorlatszerű edzésén kívül „tettekkel”, direkt akciókkal, vagyis terrorista cselekményekkel próbálta szolgálni.

Kifejezetten lekicsinyelte a politikai programokat ahhoz a misszióhoz képest, amelynek eredményeként létrejön majd az ön maga tudatára ébredő egységes román nemzet.¹³ Anélkül, hogy a nemzetébresztő hivatását félretolta volna, most mégis elszánta magát a programadásra. Ez a program,¹⁴ mint minden náci és fasiszta társa, összefüggéstelen, de tisztán és világosan magába foglalja azt a gondolatot, amely a gárdista mozgalom középpontja és ez idő szerint már legfőbb mozgatója lett. „Romániát magunknak akarjuk meghódítani...” olvasható itt az utolsó fejezet címeként, s ezt legalább két értelemben lehet felfogni. A „mi”, akik Romániát meg akarják hódítani, egyrészt a románok, akiknek belső honfoglalást kell végrehajtaniuk a zsidók és részben a nemzetiségek rovására, másrészt az a „legújabb generáció”, amelynek a háború utáni konjunktúra múltán ismét nem jut rész sem a hatalomból, sem a jobb állásokból.

A program belső honfoglalásra irányuló jellege jobban kidomborodik, ha a benne kifejezésre jutó numerus nullus elvet összevetjük azokkal a nyilatkozatokkal, amelyeket a gárdisták – valamivel később – a többi nemzeti kisebbségről tettek. Fejtegetéseikben – Cuza tanításából kiindulva – a nemzetek „természetes hierarchiáját” hangsúlyozzák, de a kisebbségekre vonatkozóan nem vonnak le olyan radikális következtetéseket, mint a zsidókra. Míg a zsidók teljes „természetes elkülönítését” követelik, addig a kisebbségekkel való együttélést – tekintettel már csak ezek szerfelett nagy számára is –, lehetőnek vélik, azzal a feltétellel, hogy a nemzetiségek megelégednek a földműves állapottal, és bebizonyítják a románsághoz való tartozásukat. Amennyiben belépnek a Légióba, úgy egyenlő jogokra is számíthatnak. Azok a kisebbségek viszont – hangoztatták Codreanu elváratai –, amelyek megmakacsolják magukat nemzeti voltukban, rendkívüli intézkedésekkel kell, hogy szembenézzenek. Az egyik gárdista „teoretikus” szerint ilyen ellenállásra elsősorban a magyarok, bulgárok és az ukránok részéről kellett felkészülni.¹⁵

A program egyébként agrárországot tart szem előtt, s szigorú agrár-érdekvédelmet akar bevezetni, mert a mezőgazdaságot tekinti a nemzetgazdaság alapjának. Ugyanakkor a tőke elleni támadása megáll az uzsorakamat elleni kifakadásnál, s azokat az adósságokat kívánja megszüntetni – megint csak nyilvánvaló agrárérdekből –, amelyek után a bankok az „erkölcsösnél”, vagyis a szokásosnál magasabb kamatot szednek. Mindemellert munkástörvényhozást sürget, a munkásérdekek védelmét, a „munkáslét” biztonságát követeli. Mindez természetesen a „romanizmus” szellemében kellett, hogy történjék, szemben a liberalizmussal és a kommunizmussal. A kommunizmust viszont Codreanu azonosította „a zsidóval” („ha kommunistát mondok, zsidót értek rajta” – jelentette ki), és részben a kisebbségek baloldali mozgalmaival. A program az elképzelt államszervezetről nagyon keveset árul el. A vezérelvet nem veti fel, s ez sejteni engedi, hogy Codreanu a hatalmat ekkoriban az új király, II. Károly hozzájárulásával, vele egyezsége jutva, olasz minta szerint képzelte megszerezni. Ez nagyon is érthető lenne, hiszen 1933-ig más minta nem is állt a rendelkezésére. Felvetette a program az úgynevezett „rendi állam” gondolatát, ami feltehetően rokonságban állt az olasz korporációkkal.

A Gárda tömeghatása 1930–1931-ben még mindig eléggé alacsony maradt. A Corneliu Codreanu Csoportja néven induló gárdisták a választásokon tulajdonképpen nem

¹³ Vö.: *Neller Máttyás: A Vaszgárda elméletei*. In: *Magyar Szemle*, 1937. nov., 244–253.

¹⁴ *Mihai Fatu–Ion Spalatelu: A Vaszgárda. Fasiszta típusú terrorszervezet*. București, Politikai Könyvkiadó, 1971, 70–75.

¹⁵ Ion Mota cikke, in: *Axa*, 1933. okt. 15. és Mihail Polihroniade, uo. 1933. jún. 15.

is nyertek mandátumot, hanem csak a Neamţban rendezett pótválasztás jelentett számukra kárpótlást, ahol a kormánypárt Codreanunak nem állított ellenjelöltet. A Gárda vezére képviselő lett, de mandátumával – amivel magányosan sokat kezdeni amúgy sem tudott volna – keveset törődött. A Vasgárda életjelt adott magáról a politikai életben, de még nem vált annak tényezőjévé. A tagság mindenestre növekedett, különösen mivel a Vajda-Voivod kormány lehetővé tette, hogy Codreanu Besszarábiában újabb menetelést rendezzen. Nagyon szorongatottá vált azonban a Vasgárda helyzete, amikor 1933 decemberében a demokratikus elveket valló Duca alakított kormányt, és a Vasgárdát betiltotta. Codreanuék ekkor újból korábbi terrorista módszereikhez nyúltak, s a miniszterelnököt december 29-én este egy Constantinescu nevű gárdista meggyilkolta. A bíróság az ügyben szereplő gárdistákat a – tett végrehajtóinak kivételével – ezúttal is felmentette.

Ebben az ítéletben ismét kifejezésre jutott – jobban, mint korábban bármikor –, hogy a Vasgárda, mint jelenség, bár a városi középrétegek szűkös volta miatt továbbra sem teremthetett a náci és az olasz fasiszta militáns csoportokhoz mérhető mozgalmat, ugyanakkor e rétegek egészéhez közelebb férközött, mint amennyire ez Magyarországon akár a fajvédőknek, akár a nyilasoknak valaha is sikerült. A magyar középosztály kasztosodásával összefüggő kettőssége, ambivalenciája Romániában nem figyelhető meg. A román társadalomból hiányzott az a szélesebb „úri” réteg, a volt előkelőségek és leszármazottaik csapata, amely a közmentálitásra rányomta bélyegét, s amelynek magatartási normái úgyszólván lehetetlenné tették, hogy összefogjanak egy olyannyira „unvornehm” társasággal, mint amilyen Szalásié volt. A különböző fasiszta áramlatok közé nemcsak a hatalmi torzskodások, de – egyéni kivételektől eltekintve – társadalmi határok is éket vertek. Az egyneműbb és nemesi hagyományokban sokkalta szegényebb román társadalomban Codreanu helyzete egészen más volt. Társadalmi ítéletek nem korlátozták, hogy ki áll vele szóba, ki fog kezét vele, s nem volt már messze az idő, amikor az udvarban is fogadták. A skála, amelyen Codreanu partnereket találhatott, a parasztoktól a nagybirtokosokon és bankárokon át a királyig terjedt.

A harmincas évek derekától a Vasgárda jelentős pénzügyi támogatáshoz jutott, ami magától értetődően előmozdította szervezkedésének és befolyásának növelésére tett erőfeszítései sikerét. Finanszírozói között a történészek találtak hazai birtokosokat, tőkéseket (még zsidó bankárt is). Valószínű, hogy kormányzati tényezőktől is hozzájutott a Gárda bizonyos összegekhez, Fatu és Spalatelu román történészek forrásai szerint pedig hatalmas pénzek folytak be a kasszájába Németországból is.¹⁶

Mindazonáltal ebben az időben már nehéz volt észre nem venni, hogy a gárdisták a liberálisok megleckéztetését nem kizárólag passzióból gyakorolják, akcióikat nem a tiszta altruizmus vezérli, hanem mindezért súlyos számlát készülnek benyújtani. A gazdasági és politikai vezető csoport viszont, beleértve a királyt és az udvart, ha nagyon hajlottak is a szolgálatok elfogadására, a velük járó erőszakosságok megbocsátására, sőt a gárdista eszmények, vagy egy részük elismerésére, csak kevés hajlamot éreztek arra, hogy a hatalmon osztozzanak. Márpedig bármennyire igyekezett is Codreanu hatalmi céljait részben valódi, részben színlelt miszticizmusával és misszió-tudatával elfedni, mihelyt a politika mezejére lépett, e célok önmagukat leplezték le. Codreanu szaporította a terror-

¹⁶ Fatu–Spalatelu 112–114. – A németek szerint viszont a kormány pénzelte nagy összegekkel a Vasgárdát: AA Abt. II. Pol. 29. Rum. 258, jelentés 1934. febr. 1.

szervezeteket, diverziós osztagokat szervezett, s a háta mögött tudva a Német Birodalom szimpátiáját és támogatását, egyre „arrogansabban” lépett fel. Támogatta ebben, hogy a gárda ereje választásról választásra növekedett, s 1936–1937-ben már széles, szervezett hálózattal rendelkezett. A királlyal szemben is új hangot kezdett megütni Codreanu. Ha Károly kezdetben abban reménykedett, hogy a gárdistákkal kölcsönös engedmények árán megegyezésre lehet jutni, be kellett látnia, hogy ez a remény alaptalan volt. Codreanu ugyanis egy, a királyhoz intézett memorandumában világosan kifejezésre juttatta, hogy véleménye szerint határozottan választania kell a „nemzeti forradalom” és a bolsevizmus között, valamint, hogy a kisantant politikát és a nyugati orientációt feladva, egyszer s mindenkorra a német–olasz szövetséget kell elfogadnia, már ti., ha a Vasgárdával együtt akar politizálni.

A Vasgárda és a király közeledése megakadt, s megegyezés helyett végül is kenyértörésre került sor. Codreanu túl sokat követelt, a taktikai érzék nem tartozott erényei közé, s nem úgy, mint Gömbös, aki a miniszterelnöki kinevezés fejében szegre akasztotta a zsidóellenes fajvédelmi elveket, ő ebben a kérdésben is hajthatatlan maradt. 1937 elején II. Károly és Codreanu tárgyalásai végleg hajótörést szenvedtek, s a választások éve súlyos feszültségekkel volt teli. Úgy tűnt, hogy a játszma távolról sincs lejátszva, a küzdelem kimenetele nem volt előrelátható. Codreanut támogatta a német náci kormány, pénze volt bőviben, s a felső gazdasági és politikai világban kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. A királyság tekintélye ezzel szemben Romániában nem volt nagy, a dinasztia fiatal volt, s nem fűződött hozzá semmilyen sérthetetlen nemzeti hagyomány. A külföldről csak 1930-ban hazatért, ifjúságában rossz hírű Károly helyzetét csak nehezítette, hogy szeretője, Lupescuné, akihez, minden politikai érve és érdekre füttyülve ragaszkodott, zsidónő volt.¹⁷ Az ország „jobb körei” nem győzték a Lupescunéről és „gyalázatos tetteiről” szóló pletykákat terjeszteni.

Az 1937-es választások előtt Codreanunak sikerült a Parasztpárt vezetőjével, Maniuval blokkra lépnie. Nyilvánvaló, hogy Maniu ezzel elsősorban saját esélyeit, és nem a Vasgárdáét akarta növelni. Ennek ellenére szalonképességét akarata ellenére is megnövelte. A választások eredménye arról tanúskodott, hogy Codreanu mozgalma jelentős befolyásra tett szert: középpárttá vált, amelyet többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A szavazatokból megszerzett 15,5% megoszlását, összetételét a történészek eddig nem tárták fel. 66 parlamenti hely elfoglalásával a Vasgárda mindenestre karrierje csúcsa felé közeledett, s a választások nagy vesztese a liberális párt volt. De nem volt briliáns a Parasztpárt eredménye sem, 21%-ával messze maradt attól, hogy kormányalakításról álmodozhasson. A Codreanu–Maniu-blokk együttes eredménye (37,5%) már kétségtelenül számított. A parasztpárti eredmény egyébként arról is vall, hogy a Vasgárda feltehetően sok falusi szavazatot vont el tőle. Ugyanakkor a városi szélsőjobboldali, antiszemita szavazatok bizonyára megoszlottak a Cuza–Goga-féle, rivális fasisztának tekinthető Nemzeti Keresztény Párt és a Vasgárda között.

A választások utáni helyzetet több történész drámainak tekinti, s kétségtelen, hogy amennyiben Codreanu ebben az időben elszánja magát egy erőszakos puccs keresztülvételére, Románia valóban drámai események színhelyévé válhatott volna. Parlamenti többség nem jött létre, s a király nem tehetett mást, mint hogy kisebbségi kormányt

¹⁷ Részletesen A. L. Eastermann: *King Carol, Hitler and Lupescu*. London, 1942.

nevezett ki. Ez december végén történt, s az úgynevezett királyi diktatúra bevezetésére 1938. február 11-re virradó éjszakán került sor. Codreanunak csaknem másfél hónapja volt a cselekvésre, s ez alatt a másfél hónap alatt nem történt semmi. A király minden aggály és gond nélkül kinevezte saját úgynevezett „személyes kormányát”, amelynek egyáltalán nem volt parlamentáris bázisa. A dráma elmaradt tehát, s kezdetét vehette a királyi diktatúra. Másmilyen katasztrófára került sor, a Vasgárda katasztrófájára. II. Károly a diktatúrát többek között azzal vezette be, hogy először bevonatta a prominens gárdisták útlevelét, majd Codreanu és számos társát letartóztattatta. Az eljárásra azután a régi gárdista vezérkar lemeszárlása tett pontot.

A Vasgárda fasiszta diktatúrájának útját egy másik, hagyományos jellegű diktatúra zárta el, olyan eszközökkel egyébként, amelyek bármely fasiszta diktatúrához méltóak voltak. Ha Codreanu totális kudarcának okát kutatjuk, úgy kétségtelenül többet is találhatunk. Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, s ezt minden történész fel is teszi, hogy vajon miért maradt Codreanu 1937 végén, 1938 elején passzív, miért nem lépett, miért nem kísérelte meg a hatalom erőszakos megragadását? Egyesek úgy vélték, hogy pszichés okokból: Codreanuban több volt a missziótudat, mint a „hatalom akarása”. Nem lehetetlen, hogy volt ebben valami, de nagyon valószínűnek nem látszik, hiszen a gárdista vezér már 1930-ban világosan megfogalmazta hatalmi céljait, és azóta töretlen úton tört ezek elérése felé. Több figyelmet érdemel ezzel szemben Codreanu óvatlansága, ami kétségkívül táplálkozhatott mind missziótudatából, mind egzaltáltságából, mind pedig abból, hogy addigi tapasztalatai alapján sérthetetlennek hitte magát. Mindez azonban csak a veszélyérzet hiányát indokolja, a teljes passzivitást azonban nem.

A kritikus hetekben a Vasgárda két utat követhetett. Az egyik az erőszak, a másik a tárgyalásokon alapuló kompromisszum útja volt. Ami az elsőt illette, két ok szólhatott ellene. Az egyik az volt, hogy pusztán erőszakon alapuló fasiszta hatalomátvétellel addig sehoh sem került sor (Spanyolországban a polgárháború másfél éve folyt, és kimenetele még nem dőlt el), s egy ilyen kísérletre Codreanut minden bizonnal sem a náci, sem az olasz fasiszták, akik mindketten tárgyalásos-kompromisszumos úton, engedélyezett államszínvén kerültek hatalomra, nem biztatták. Az erőszak alkalmazásával szemben a másik ellenérvet magának a Vasgárdának belső szerkezete és társadalmi kapcsolatrendszerének jellege szolgáltathatta. Bár, mint említettük, Codreanu szervezett fegyveres alakulatokat, az SS-hez hasonló testőrséget, valamint diverzáns csoportokat, azok ereje és katonai értéke semmiképpen sem volt akkora, hogy önálló és izolált akcióba kezdjen.

Maradt volna tehát a tárgyalások útja, ezt a lehetőséget azonban egy ponton, a királynál Codreanu már előbb elrontotta, olyannyira, hogy valójában az újraindításra ekkor már nem nagyon látszott mód. Ha a gazdasági vezető körök, a birtokosok és a nagytőkések jelentős része kész is volt arra, hogy egy gárdista hatalmi próbálkozást üdvözöljön, vagy eltűrjön, ha az ortodox egyházi vezetők jó részének nem is lett volna ez ellen kifogása, ha a pártok egy része már-már jelentkezett a kollaborálásra, más részük pedig tehetetlenül szemlélte az eseményeket, vészjóslóan nyitva állt a király és a hadsereg kérdése. Márpedig sem a náci, sem a mussolinisták nem juthattak volna még a hatalom közelébe sem az államhatalom legfelső szerveinek és a hadseregnek segítő keze nélkül. Hozzátehetjük ehhez, hogy egy gazdaságilag kevésbé fejlett országban a hadsereg jelentősége egy ilyen kielezett helyzet eldöntésében feltétlenül megnő. Azt mondhatjuk tehát, hogy II. Károly és Codreanu párbaját végeredményben a hadsereg döntötte el.

Codreanu azért volt kénytelen tétlen maradni, mert azt a támogatást, amelyre önmagukban erőtlen csapatainak egy erőszakos hatalomátvételre a hadsereg részéről szüksége lett volna, nem tudta biztosítani, s azért nem tárgyalhatott, mert a király, biztosítva a maga oldalán ezt a támogatást, többé már nem volt hajlandó érdemi tárgyalásra. A hadsereg és egészében véve az állami fegyveres testületek kitartása nélkül II. Károlynak sohasem sikerülhetett volna puccsát keresztülvinnie, és a diktatúrát bő két és fél éven át fenntartania.

Végeredményben a gárdista mozgalom 1938-as katasztrófájáért Codreanu taktikai érzékének hiányát kisebb részben tehetjük felelőssé annál a részesezésnél, amelyet ebben a román társadalom szerkezete és jellege játszott. Nagyobb választási befolyáshoz és nagyobb militáns csoport kialakításához lényegesen nagyobb városi deklasszált rétegre lett volna szükség. Mindemellett egy nagyon fontos nemzeti ok és tradíció is a gárdisták ellen hatott. Sem a király, sem a hadsereg, amely 1918–1919-ben francia tisztek kezei között szerveződött újjá, nem volt kész a szakításra egy olyan hagyományos politikával, amelynek a román állam újjáéledését és háború utáni óriási győzelmét köszönhette. Erre a szakításra majd csak egy súlyos kényszerhelyzetben került sor.

A királyi puccsban, s abban a tényben, hogy a fasiszta diktatúra veszélyét maga az alkotmányos főhatalom is illegális eszközökkel hátrította el, szintén kifejezésre jutott a társadalmi hierarchizáltság alacsony foka. A politikai holtpontra feltárta, hogy egy-két egyszerű húzással a pártok és ideológiák játékká, a parlament egészében véve színpaddá minősíthető, ha a szükség úgy hozza magával.

1938-ban a megmenekedett gárdista vezetők – többnyire másod- és harmadvonalbeliek – Németországba emigráltak. A náci hatóságok nagy gondot fordítottak rájuk. Gondoskodtak „eszmei” nevelésükről, katonai kiképzésükről; állandó ellenőrzésük alatt tartották az egész csoportot. A németországi emigrációban került – nem tudni, hogy a gárdisták, vagy a németek döntése alapján – a mozgalom élére Horia Sima.¹⁸ Egy olyan mozgalom élére, amely pillanatnyilag csak papíron, illetve német őrizetben létezett. Sima mentes volt Codreanu miszticizmusától, s brutalitását a német kiképzés feltehetően csak fokozhatta. Politikust azonban a nácioknak sem sikerült belőle faragniuk. 1940 áprilisában kalandos úton visszatért Romániába, hozzálátott a gárdista mozgalom lábraállításához, ami a megváltozott nemzetközi körülmények miatt könnyen sikerre vezetett. Olyannyira, hogy a németek kedvét keresvén, Simát hamarosan miniszteri tárcával tisztelték meg.

Midőn 1940 szeptemberében az úgynevezett második bécsi döntés Romániában súlyos belpolitikai válsághoz vezetett, a németek követelni kezdték az egész kormányzat „megújítását”. „Valóságos mozgalmat” szerettek volna a kormány háta mögött látni, amely új személyiségeket juttat a politikai élet előterébe. Másként szólva, nagyobb hatalmat akartak biztosítani a Vasgárdának, de odáig nem mentek el, hogy Simának miniszterelnöki kinevezést követeljenek.¹⁹ II. Károly azonban önként nem tette lehetővé a gárdisták szélesebb körű bevonását, a Sima által szeptember 3-ára szervezett puccskísélet pedig

¹⁸ Németországi tartózkodása idején írta Sima – valószínűleg német kérésre – fent idézett kéziratát.

¹⁹ Erről az időszakról: *Csatári Dániel*: Forgószélben. Bp., Akadémiai Kiadó, 1968, valamint *A. Simion*: Regimul politic din Romania in perioada septembrie 1940–ianuarie 1941. Cluj–Napoca, 1976.

összeomlott. Végeredményben az államcsínyt, a náci követelések útjában álló király eltávolítását Antonescu tábornoknak sikerült végrehajtania, midőn a szeptember 5-ről 6-ára virradó éjjelen rábírta a kamarillát: járuljon hozzá II. Károly távozásához. A hadseregre támaszkodva Antonescu a fiatal Mihály király mellett miniszterelnökként voltaképpen diktátori hatalomra tett szert. Ismervén a gárdisták német kapcsolatait és a német követeléseket, Antonescu kijelentette, hogy lélekben maga is gárdista, és kész volt arra, hogy kormányába több gárdistát is bevonjon. Az 1938-ban elmenekült gárdisták java része ekkor tért vissza Bukerestbe.²⁰ Szeptember 6-án, az új kormány beiktatásakor a gárdista miniszterek is letették az esküt. A nacionalizmus egyikükénél sem terjedt odáig, hogy a bécsi döntés ellen akár a leghalkabban is tiltakozzanak.²¹

Horia Sima az ismert példákat követve, 1940 szeptemberétől vitathatatlanul arra törekedett, hogy a vezetést Antonescu tábornok kezéből kicsavarja, és a hatalmat a Gárda számára kisajátítsa. Ami a mozgalom tömeges jellegét illette, ez a közvetlen náci hatás és nyomás eredményeképpen többé nem okozott problémát: a Vasgárdába özönltek a régi tagok mellett a korábbi szimpatizánsok, s most már az opportunisták, álláskeresők is. A vezetőség azonban képtelennek bizonyult arra, hogy a helyzet adta előnyökkel éljen. Csak visszaélni volt képes velük. Romániát előntötte a gárdista terror. A gárdisták gyilkoltak terveszerűtlenül és tervszerűen. A baloldal-ellenes és a zsidókat sújtó kormányintézkedések nem voltak elegendők a számukra, s jóllehet hatalmon voltak, a squadrizmus módszereit követték. Betörték a jilvai börtönbe, és ott 64 politikai foglyot lemészároltak. Másokra a lakásukon törtek rá. Sima mindent elkövetett, hogy a hadsereget ahelyett, hogy maga mellé állítaná, ellenségévé tegye.

A gárdisták keltette felfordulás és rémület, amelyet a terrorizmus a lakosság széles rétegeiben kiváltott, Antonescu tábornoknak voltaképpen jól jött ahhoz, hogy a Sima-bandától megpróbáljon szabadulni és megszilárdítsa saját katonai diktatúráját. A gárdisták eltávolításához azonban szüksége volt a németek hozzájárulására, s ezzel még nem rendelkezett, amikor a türelmetlen Sima 1941. január 21-én felkelést robbantott ki a hatalom teljes kisajátítása érdekében.

Először a náci és az olasz fasiszta mintától, a Vasgárda felkelő taktikát alkalmazott. A fővárosban és a nagyobb városokban a középületek és kulcsfontosságú pontok fegyveres elfoglalására törekedett, s ez nem egy esetben sikerült is neki. Az első nap kudarcainak hatása alatt Antonescu tábornok felajánlotta a gárdista miniszterek számának szaporítását, Horia Simának azonban ez sem volt elég. A főhatalmat akarta. Erre Antonescu jelentős katonai alakulatokat vetett be, s midőn január 22-én a mérleg az ő javára elbillent, az addig tétlen németek is kénytelenek voltak megmozdulni. A náci illetékesek véleménye megoszlott, s csak nehezen győzött Ribbentrop álláspontja, aki a zendülés felszámolását javasolta. Másnap maguk a német alakulatok is részt vettek a gárdisták lefegyverzésében, ami viszont azzal járt együtt, hogy a vezetőket és számos más gárdistát kimenekítettek az országból. Horia Sima január 23-án elrendelte a harc beszüntetését, és maga is német védelem alá helyezkedett. A németek eljárásában a katonai szempontok győzedelmeskedtek: tekintettel a küszöbön álló támadásra a Szovjetunió

²⁰ AA Inl. II. A/B 82–12, 1062 Ronnenberg (NSDAP Gauleitung, Niederdonau) jelentése.

²¹ Uo. 695, Fabricius táv. 1940. szept. 1. „Gardistenführer Sima betont, daß Garde auch enttäuscht, aber bereit Schiedsspruch durchzuführen.”.

ellen, nem támogathattak egy olyan román kormányzatot, amely képtelennek bizonyult a hadsereggel való együttműködésre. Egy bizonytalan és turbulens náci típusú államnál megbízhatóbbnak tűnt a kollaboráló katonai diktatúra.

Ha katonapolitikai érdekek miatt a nácik lehetővé is tették a gárdista zendülés elfojtását, a gárdistákat nem hagyták cserben. A birodalomba kiszállított gárdistákat továbbra is készenlétkben tartották. Ribbentrop még 1944 őszén is megpróbálkozott azzal, hogy Simát visszaküldje Romániába, azzal a céllal, hogy Antonescu megbuktatása és Romániának a háborúból való kilépése után a Szovjet Hadsereg által még el nem foglalt területen kormányt alakítson, és ellenállást fejtsen ki a felszabadító szovjet és román erőkkel szemben.²² Mivel azonban e terv támogatására német haderőt már nem tudtak biztosítani, Sima kudarcot vallott: a Szálasi-variációtól eltérően Sima-bábkormány már nem jöhetett létre.

Mária Ormos: The Iron Guards

This article is a short summary of certain thoughts on the Rumanian legionary-guardsmen movement, contained by a largerscale comparison on fascism in Europe.

The author considers the origins of the movement *autonomic* – both theoretically and organically – and thus she draws the line between that and the so called imitative fascism. She marks the base of the radical right-wing ideology – in contrast to Germany, Italy and Hungary – in a liberalism which was not incidental to the breakthrough of capitalist industry but was blocked in the first phase of the take-off. A far-reaching “primary marginalization” did not suit to it socially, but rather a type of it well limited by the economic structure and system (mainly the conditions of land ownership). The parth of the mobility opened on dates defined mostly by political conditions (liberation from under Turkish domination, union, full unity) and not by economic ones, it tended also “upwards” as for its type, although it remained always periodical and temporary.

The Rumanian fascism is called *populist-mystical* by the article (this comes up to the decisively rural character of the Rumanian society), and the author divides the following *phases* in its history: youth movement (connected with Cuza’s ideology); becoming independent, organisation with a mythic propaganda; fight for power searching first of all an internal consent; attempt to get the power with external (nazi) help and the failure of the gradual degeneration of the movement to a “puppet organization”. The author puts the participation in the government September 1940 and January 1941, the attempt to power and its failure, and late survival of the remainder of Iron Guards as nazi reserve.

²² AA, Partein Dienststellen. Verschiedene Akten 10/1 a. Horia Sima. – Levelezés Sima és Ribbentrop között, 1944. okt.–1945. febr.

Мария Ормош: Железная гвардия

Данная статья подводит итоги нескольких мыслей автора, которые возникли о румынском движении легионеров-гвардейцев по поводу одного историко-сравнительного анализа (Фашизмы в Европе 1919 –1945 гг.)

По мнению автора происхождение движения является *автономным* как из теоретической так и организационной точек зрения, и поэтому отличает его от т. н. подражательных фашизмов. Основой этой радикальной правой идеологии -- в отличие от Германии, Италии и Венгрии -- является такой либерализм, который не сопровождался продвижением капиталистической индустрии, она оставалась в первой стадии размаха. Соответственно этому в обществе происходила не «первичная маргинализация» больших масштабов, а её сильно ограниченная экономической структурой и режимом (в основном предпосылками землевладения) разновидность. Пути мобилизации открылись в основном в определённых не экономических а политических предпосылками моментах (освобождение от турецкого господства, объединение, полное единство), и хотя по своему типу они сильно направились и вверх, всё таки оказались стадийными и временными.

Статья называет румынский фашизм *популистичным-мистическим* (такое название и соответствует общекрестьянскому характеру румынского общества) и отмечает следующие этапы его развития: молодёжное движение (связанное с идеологией Кузы); период самостоятельной деятельности, связанная с мистической пропагандой организационная работа; борьба за власть, искав пути преимущественно внутреннего соглашения; попытка захвата власти с внешней помощью нацистов и порождение попытки; превращение движения «в марионеточную организацию». Автор статьи рассматривает в рамках этого последнего периода участие в власти с сентября 1940-ого до января 1941-ого гг., попытку экспроприации власти и её порождение, отклики остаток Железной Гвардии, как запаса нацистов.